

Sabrina P. Ramet, Torbjørn L. Knutsen, *Njemačka moralna i politička filozofija od 1785. do 1908. Kratki uvod* (Zagreb: Durieux; Libertas međunarodno sveučilište, 2025.), 209 str.

U ovoj su knjizi Ramet i Knutsen, oboje prof. emer. političkih znanosti s Norveškoga sveučilišta znanosti i tehnologije u Trondheimu, prikazali ključne njemačke filozofe u razdoblju s kraja XVIII. i tijekom XIX. stoljeća. Pojedina poglavlja prethodno su objavljena kao članci u znanstvenim časopisima.

Na početku knjige nalazi se kratki „Predgovor” (str. 9–10). Zatim slijedi „Uvod” (str. 11–30), koji je napisao Knutsen. U njemu je „njemačka filozofska revolucija” koju je započeo Immanuel Kant (1724. – 1804.) stavljena u širi povijesni okvir u kojem je na njemačke filozofe utjecala Francuska revolucija, ali, u dužem trajanju, i industrijska revolucija, čije je središte bilo u Velikoj Britaniji. Ovdje su također opisane razlike između engleskih i francuskih mislilaca s jedne i njemačkih s druge strane.

U poglavlju „Kant o etici i politici” (str. 31–48) Ramet opisuje glavne značajke Kantove misli i djela, odnosno kako je na njegovo razmišljanje utjecala Francuska revolucija. Ramet zaključuje da je Kant sa svojim idejama ključna figura liberalnoga prosvjetiteljstva. Kantovu važnost sažima u njegovu formuliranju kategoričkoga imperativa, u inzistiranju na sustavu morala, u mišljenju da se ljudi mogu poboljšati (čemu država može pomoći), kao i da je moguće uspostaviti međunarodni sustav koji će voditi svijet u smjeru mira, bez nasilja i ratovanja.

U poglavlju „Hamann, Herder, Fichte, i antiprosvjetiteljska tradicija” (str. 49–69) Knutsen opisuje mislioce koji su bili Kantovi učenici, ali su se odmaknuli od njegovih razmišljanja, razvijajući misao suprotnu prosvjetiteljstvu. Johanna Georga Hamanna (1730. – 1788.) prije bi se moglo smatrati mistikom nego filozofom kakav je bio Kant. Hamann je prosvjetiteljske ideje smatrao apstraktnim, a njegovo razmišljanje imalo je teološke temelje. Hamann je upozoravao na važnost jezika, koji je smatrao Božjim darom čovjeku. Hamann je utjecao na Johanna Gottfrieda Herdera (1744. – 1803.). Herder je također naglašavao važnost jezika, koji za njega nije bio samo medij za formuliranje racionalnih tvrdnji, nego dio čovjekova razuma. Određeni jezik ključan je za narod koji ga govori. Nasuprot prosvjetiteljima, koji su bili usmjereni prema budućnosti, Herder je naglasak stavljao na prošlost, smatrajući da se trenutne društvene pojave mogu objasniti promatrajući njihov povijesni razvoj. Neki su autori ocijenili da je zahvaljujući Herderu povijest postala temelj svake kulture.

Johann Gottlieb Fichte (1762. – 1814.) bio je naglašeno politički filozof te su njegova razmišljanja bila odgovor na političke događaje čiji je bio suvremenik – Francusku revoluciju i kasniji Napoleonov uspon. Fichte je bio pristaša Francuske revolucije, ali je poslije bio protivnik Napoleona. Razvio je misao o posebnoj ulozi njemačkoga naroda u povijesti, odnosno vjeru u njegovu kulturnu superiornost u odnosu na zapadne susjede, Engleze i Francuze.

U poglavlju „Hegel, revolucija i vladavina prava” (str. 71–93) Ramet prikazuje glavne značajke političke filozofije Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770. – 1831.). Upozorava da je riječ o jednom od „najproblematičnijih i najkontroverznijih”

mislilaca svojega vremena, jer su istraživači njegova djela nerijetko bili podijeljeni o tome kako ga tumačiti i objasniti. Ramet naglašava da se u Hegelovu djelu ističe vizija povijesti kao procesa napretka u znanju, kao i vizija ljudske slobode u okviru države u kojoj će postojati vladavina prava koja će odgovarati moralnom konsenzusu i razini napretka koju je određeno društvo postiglo.

Slijedi poglavlje „Friedrich Schleiermacher – teolog, moralni filozof i njemački domoljub” (str. 95–110), u kojem Ramet raspravlja o protestantskom svećeniku i teologu F. Schleiermacheru (1768. – 1834.). On se kao njemački patriot istaknuo u otporu Napoleonu, smatra se začetnikom liberalne teološke misli, a također je razmatrao pitanje položaja pojedinca unutar države, odnosno njegovih prava i obveza, pri čemu je smatrao da je ustavna monarhija najprikladniji sustav za zaštitu ljudskih prava i interesa. Na temelju njegova cjelokupnoga djela Ramet ocjenjuje Schleiermachera kao mislioca koji može stajati uz bok Kantu i Hegelu.

U poglavlju „Mladohegelijanci u doba radikalizma” (str. 111–133) Ramet, osim njemačkih filozofa, opisuje i mislioce iz drugih europskih država koji su tijekom XIX. stoljeća radikalizirali filozofiju i politiku. Na prvome mjestu spominje Henrija Saint-Simona (1760. – 1825.), podrijetlom iz francuske plemićke obitelji, koji se zalagao za uspostavu „savršenstva civilizacije”, što je moguće postići tako što će vlast preuzeti znanstveni i drugi stručnjaci, odnosno tako što će tehnički i znanstveni napredak zadovoljiti potrebe stanovništva. Iako se Saint-Simon smatra utopijskim socijalistom, Ramet drži da između Saint-Simona te Marxa i Engelsa postoji mnogo više suštinskih razlika nego prividnih sličnosti. Ramet podsjeća da je Saint-Simon osobno izjavljiva da želi mirnu uspostavu liberalnoga poretka.

Početakom 1840-ih u Berlinu se stvorio krug „mladohegelijanaca”, odnosno „lijevih hegelijanaca”. Među njima je, primjerice, bio i Ludwig Feuerbach (1804. – 1872.), koji se isticao svojom oštrom kritikom kršćanstva, zalažući se za „novi humanizam”, u kojem bi ljudi pristali uz sekularni moral, odbacujući organiziranu religiju.

Na kraju ovoga poglavlja Ramet kao primjer radikalne političke filozofije analizira pojavu anarhizma te opisuje glavne mislioce te ideologije tijekom XIX. stoljeća (Proudhon, Bakunjin, Kropotkin).

U poglavlju „Karl Marx i klasna borba” (str. 135–151) Ramet prikazuje Marxovu misao i djelovanje. Karl Marx (1818. – 1883.) postupno je razvio ideju o klasnoj borbi proletarijata protiv vladajuće kapitalističke klase, koja ima vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Na temelju iskustva Pariške komune (1871.) Marx je zaključio da proletarijat umjesto postojećega buržoaskoga državnog sustava treba uspostaviti vlastitu vlast. Marx je opisivao otuđenost radnika od rada, jer su kapitalisti prisvajali dobit nastalu radničkim radom. Također je smatrao da vjera u kapitalističkom društvu služi kao „opijum za narod”, odnosno podupire izrabljivanje radničke klase.

Posljednje poglavlje, koje je napisao Knutsen, nosi naslov „Kraj filozofije: Friedrich Nietzsche i prevrednovanje svih vrijednosti” (str. 153–177). Knutsen objašnjava da je Nietzsche (1844. – 1900.) često bio pogrešno interpretiran jer, za razliku od drugih njemačkih filozofa XIX. stoljeća, nije ostavio cjeloviti filozofski sustav. Nietzsche je ostao nedefiniran, neuhvatljiv, a njegovi su spisi fragmentarni, nerijetko proturječni.

Zato je i bio otvoren za različita tumačenja, a mnogi su iz njegovih djela uzimali samo pojedine odlomke koje su prilagođavali svojim potrebama. Knutsen zaključuje da Nietzsche nije bio tradicionalni politički filozof te je njegovo djelo imalo veći utjecaj na psihologiju (Freud, Jung) nego na političke znanosti. Ipak je njegova glavna poruka, o civilizacijskoj krizi suvremenoga zapadnog svijeta, privukla pozornost u širem smislu, posebno s događajima koji su slijedili, kao što je bio Prvi svjetski rat.

Na kraju knjige nalazi se „Pogovor” (str. 179–194) Jonathona W. Mosesa. U njemu se sadržaj ove knjige razmatra u širem političkom i društvenom okviru njemačke povijesti u razdoblju u kojem su djelovali u knjizi opisani filozofi. Tijekom znatnoga dijela toga razdoblja, odnosno prije 1871., Njemačka nije postojala kao jedinstvena država, iako je 1834. uspostavljena carinska unija dijela njemačkih država, koja se postupno širila. Moses se također osvrće na pojam njemačkoga „posebnog puta” (*Sonderweg*), koji se, da bi se opisale posebnosti njemačkoga povijesnog razvitka u odnosu na ostatak Europe, upotrebljavao u različitim razdobljima i s različitim konotacijama.

Slijedi popis literature preporučene za daljnje čitanje (str. 195–198), a odnosi se na teme obrađene u knjizi. Riječ je isključivo o literaturi na engleskom jeziku. Nakon toga nalazi se „Kazalo imena” (str. 199–205), „Napomena prevoditelja” (str. 207) i „Bilješka o autorima” (str. 209).

Ova knjiga dobar je uvod u jedno od važnih razdoblja europske filozofske misli, koje je oblikovalo njemačku intelektualnu tradiciju, ali je imalo i velik širi utjecaj na modernu političku misao i moralnu filozofiju. Ramet i Knutsen ne pristupaju filozofiji kao izoliranom sustavu apstraktnih ideja, nego ju tumače kao misaoni odgovor na različite političke, društvene i druge promjene određenoga vremena. Kao takva, knjiga može poslužiti studentima filozofije i političkih znanosti, ali i drugima koji su zainteresirani za povijest ideja.

Nikica Barić

Adnan Kaljanac, *U stranoj zemlji. Ćiro Truhelka u Bosni i Hercegovini = In a Foreign Country. Ćiro Truhelka in Bosnia and Herzegovina* (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2024.), 236 str.

O Ćiri Truhelki, prvom profesionalnom arheologu u Bosni i Hercegovini (BiH) nakon uspostave austrougarske uprave, pisalo se i dosad kako u bosanskohercegovačkoj tako i u susjednim historiografijama. Nakon što je 2023. počeo objavljivati seriju knjiga o stranputicama arheologije u BiH, Adnan Kaljanac sada na primjeru Ćire Truhelke najbolje pokazuje koje je sve stranputice ta arheologija prolazila. Knjiga se temelji na Truhelkinim radnim bilješkama, crtežima, pismima, kao i neobjavljenim bilješkama Šefika Bešlagića, koji je 70-ih godina XX. stoljeća prikupljao materijal za pisanje Truhelkine biografije.